

IVAN VIHOVSZKIJ HETMAN „LENGYEL ORIENTÁCIÓJA” (1657–1659)

Varga Beáta

(Szegedi Tudományegyetem, varga.bea@hist.u-szeged.hu)

Abstract

Vihovsky's Polish orientation was a possible "escape route" after as a hetman he was forced to face Moscow's increasingly obvious attempts at integration. Had the Treaty of Hadiach of 1658 been put into practice, re-joining the Polish-Lithuanian state would undoubtedly have been a step forward for Ukraine compared to the March Articles of 1654. Vyhovsky's biggest mistake was that he ignored the anti-Polish attitude of the vast majority of Ukrainian society, and did not seek to create a broad mass base for his Polish-oriented policy, but forced his will on Ukraine as if he had been a sovereign and absolute ruler.

Keywords: Perejaslav Agreement, Treaty of Hadiach, "Polish-Lithuanian-Ruthenian Commonwealth", Zaporizhian Host, Zaporizhian Sich, Tsardom of Russia, Rzecz Pospolita.

Ivan Vihovszkij hetman elődjének, Bogdan Hmelnyickijnek és az általa vezetett 1648–1654. évi mozgalomnak a korát az ukrán historiográfiában az „igazi Rubiconnak” (Смолий–Степанков 1997: 48) nevezik, amelyet átlépve az ukránok megtették az első lépést a függetlenséghez vezető úton (Чухліб 2009: 53). Az államiság megteremtését azonban jelentősen akadályozta az a körülmény, hogy Ukrajna „három tűz” közé szorult a szomszédos államok – Rzeczpospolita, Oroszország, Oszmán Birodalom – szorításában. A felkelők által elért legfőbb eredménynek az 1649-es *zborivi egyezmény* (BYP 1: 299–306) tekinthető, amelyben a lengyel kormányzat elismerte a kijevi, braclavi és csernyihivi vajdaságokat magába foglaló ún. „Kozák-Ukrajna” (Gebei 2007: 94) autonóm státuszát a Rzeczpospolitán belül. Az 1651. évi *Bila Cerkva-i egyezmény* (BYP 3: 131–132) rendelkezései már jelentős visszalépést jelentettek a zborivi megállapodáshoz képest, ami megbízható szövetségesek hiányában az ukrán mozgalom hanyatlását jelezte. Az 1653. október 1-i Zemszkij Szobor a „Zaporozsjei Hadat minden földjével és lakosával az orosz cár védnöksége alá” (uo., 406–414) fogadta, az 1654. január 8-i *Perejaszlavi Radán* pedig Ukrajna Oroszországhoz való önkéntes csatlakozásáról született döntés. Az

orosz kötelékbe került ukrán területekből kialakult, autonóm jogkörrel rendelkező Hetmanátus hivatalos elnevezése a katonai alapon szerveződő *Zaporozsjei Had* lett,¹ az 1654. évi *Márciusi cikkelyek* (uo., 560–570) pedig a cár hatalmát a Hetmanátus területén adószedésre, valamint a hetmani külkapcsolatok bizonyos fokú ellenőrzésére korlátozták, miközben a hetmani kormányzat a belpolitikájában önálló jogkörrel rendelkezett. Miután az orosz kormányzat 1655-ben fegyverszüneti egyezményt kezdeményezett a lengyel–litván állammal a hetmani kormányzat megkérdezése nélkül, Bogdan Hmelnickij érvelésében a Zaporozsjei Hadnak önvédelmi okokból jogában állt önálló külpolitikai irányvonalat követni. A hetman azonban a Moszkvától független diplomáciája és egy újabb lengyelelles koalícióhoz csatlakozása ellenére sem szakított véglegesen a cári udvarral. Jóllehet magát az orosz cár vazallusának tekintette, a Zaporozsjei Had vezetője mindvégig szuverén kormányzást gyakorolt, aminek legfőbb bizonyítékeként a teljesen önálló külkapcsolatok fenntartása értékelhető. A szuverén államiság megteremtéséhez elengedhetetlen volt egy örökletes hetmani hatalomra épülő monarchikus államforma létrehozása, amihez a fiai – Tyimofej² és Jurij – a lehetséges ukrán állam letéteményesei lehettek. Apja halálát követően az 1657. augusztus 26-i hetmanválasztó gyűlésen a Zaporozsjei Had vezetői tiszteletben tartották elhunyt vezetőjük utolsó kívánságát (Універсали: 24) és a fiát választották meg hetmanjuknak. Jurij Hmelnickij azonban – fiatalkorára hivatkozva – hivatalosan átmenetileg lemondott a titulusáról, amíg befejezi a tanulmányait Kijevben. Ezután a Hadsereg Rada – Jurij nagykorúságáig – Ivan Vihovszkijt (1657–1659) nevezte ki régens hetmannak.

Ivan Vihovszkij származásáról keveset tudunk, több forrás „született lengyelnek” és kisenemesi rangúnak (ИР: 143) nevezi, aki kezdetben mint regisztrkozák a lengyelek oldalán harcolt, de tatár fogságba esett, ahonnan Bogdan Hmelnickij váltotta ki a művelt és intelligens Vihovszkijt (ИД: 50). Sikerült a hetman bizalmába férkőznie, aminek köszönhetően a hadseregtitkári tisztségig jutott el és részt vett a hetmani kormányzat diplomáciai kapcsolatainak koordinálásában. A „kozák krónikák”

---

¹ Vagyis ezen kategória egyszerre jelölte a kozák sereget és az adminisztratív szervezetet is.

² Tyimofej nevű fiát a moldvai fejedelem lányával házásította össze annak reményében, hogy ezáltal megalapozhatja a Hmelnickijeknek az európai uralkodóházak közé emelését, de fia meghalt egy csatában.

szerzőinek és az ukrán nemesi történetírók egybehangzó véleménye szerint (Летопись: 62; Величко 1848: 72; Бантыш-Каменский 1903: 221) Vihovszkij mindig is a hetmani címre vágyott, amiért bármi árat hajlandó lett volna fizetni. Az a tény, hogy sikerült magát megválasztatni hetmannak, holott korábban sem titkolta a Rzeczpospolita iránti szimpátiáját, annak bizonyítékeként szolgál, hogy 1654-ben az Oroszországgal történő egyesülés nem az egyetlen lehetséges alternatívát kínálta az ukránok számára.

Vihovszkij mindent megtett annak érdekében, hogy pozícióját megerősítse a hetmani székben, amihez megszorító intézkedésekre volt szüksége, mert kozák vezetők egy csoportja – Martin Puskar poltavai ezredessel az élen – határozottan ellenezte a hetman egyre nyilvánvalóbbá váló lengyelbarát, illetve oroszellenes politikáját. A hetman „legitim” úton akart leszámolni az ellenzékével, ezért levélben fordult Borisz Morozov bojárhoz, akinek a közvetítésével a cár jóváhagyását kérte az általa „önkénteskedőknek” nevezett lázadók leveréséhez (Акты: 51). Az orosz kormányzat azonban egyelőre a be nem avatkozás politikáját választotta és kivárázó álláspontra helyezkedett. Aláásta továbbá Vihovszkij tekintélyét az is, hogy a Zaporozsjei Szics nem tekintette őt törvényes hetmannak, mert „nem közülük” került erre a posztra, eddig ugyanis a hetmanokat hagyományosan a zaporozsjei kozákok soraiból választották. Vihovszkijt feltehetően kezdettől fogva az a cél vezérelte, hogy – „bármibe is kerül” (Ригельман 1847: 3) – elszakítsa a Hetmanátust Oroszországtól. A hetmani székbe jutva, kész tényként volt kénytelen elfogadni az orosz alávettséget, de kezdettől fogva az a cél vezérelhette, hogy a gyakorlatban is megvalósítsa azt a szuverén kormányzati formát, amelynek szellemében Hmelnyickij a Zaporozsjei Hadat irányította (Varga 2020: 127). Ezen nagyszabású tervéhez egyrészt a kedvező alkalmat várta, amikor jogilag is megalapozhatja szeparatista szándékát, másrészt belső tömegbázis hiányában külső szövetségeseket kellett keresnie.

Miután Jurij Hmelnyickijt eltávolította az útból, Ivan Vihovszkij nyíltan a lengyel orientáció híveként lépett fel. Közvetlenül a megválasztása után titokban levélben értesítette a korábban Csihirinben járt lengyel követet, Beniowskit, hogy „ő mindenféleképpen elhagyja a cárt és Lengyelországgal kíván egyesülni” (Ригельман 1847: 1). 1657. szeptember 10-én felvette a kapcsolatot a krími kánnal is, akivel tudatta, hogy szabad hetmanválasztás eredményeképpen szerezte meg a címét és baráti kapcsolat kialakítását, majd kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötését

kezdeményezte (Бантыш-Каменский 1903: 222), 1657. októberében pedig Bogdan Hmelnjickij svéd kapcsolatait is felújította X. Károly Gusztávval (Універсали: 29–31). János Kázmér lengyel király a katonai segítségnyújtással abban reménykedett, hogy visszaszerzi a Rzeczpospolita számára az ukrán területeket, a krími kánnak pedig az állt érdekében, hogy a térségben egyetlen hatalom sem erősödjön meg túlzottan.

Ivan Vihovszkij rövid hetmansága idején többször is kénytelen volt összehívni az általános gyűlést, ami eleve a hatalma ingatag helyzetét mutatta. 1657. október végén a Hadsereg Rada Korszunyban üléselő feszült légkörű gyűlése, amelyet a – Vihovszkij által megvesztegetett – sztarsina tartott a kezében, Jurij Hmelnjickijt megfosztotta a hetmani címétől és helyére az addig régensi minőségben tevékenykedő Vihovszkijt állította. (ИД: 53). Az új kozák vezető a szűkebb körű Sztarsina Rada előtt nyilvánosságra hozta politikai elképzeléseit. Első lépésként azt a célt jelölte meg, hogy nyílt szakítás nélkül fel kell rúgni a *perejaszlavi egyezményt* azzal az ürüggyel, hogy a cár a Zaporozsjei Had jogai és privilégiumai ellen tervez megszorító intézkedéseket. Az Oroszországtól való „legitim” elszakadás után pedig a kiegyezést sürgette a Rzeczpospolitával és baráti kapcsolatok ápolását a svéd kormányzattal. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a cári kormányzat valóban kezdettől fogva az ukrán területek alávetett tartományként történő anektálására törekedett, de a 17. század közepén Oroszország még nem rendelkezett elegendő hadipotenciállal ahhoz, hogy Ukrajna beintegrálásával lezárja a III. Iván óta Moszkva külpolitikai programjának fontos részét képező „orosz földek összegyűjtésének” folyamatát.

Míg az 1648–1654. évi mozgalom idején a lengyelellenesség összefogta az ukrán társadalmat, addig Bogdan Hmelnjickij halála után és Ivan Vihovszkij lengyel orientációja miatt a Zaporozsjei Had egysége kezdett felbomlani. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kozák sztarsina jelentős része – elsősorban a jobb parti ezredesek – a lengyel slachta jogállásába akartak kerülni, amely törekvésük az orosz kötelékben elérhetetlennek tűnt (uo., 51). Ugyanakkor a Moszkvához lojális közkozákok, a bal parti ezredesek és a szicskozákok megelégedtek volna a kozák kiváltságok megerősítésével a cár részéről (Gebei 2010: 26). A hetman által felvázolt politikai tervek szakadást idéztek elő a Hetmanátuson belül, törekvéseiket tekintve a Zaporozsjei Had felső vezetése szembekerült a közkozákokkal. A Zaporozsjei Szics atamánja, Barabas és a poltavai ezredes, Puskar mintegy 20 ezer fegyverest maga mellé állítva nyíltan fellépett Vihovszkij ellen.

Mivel a hetman által a lázadók ellen kivezényelt kozák ezredek nem voltak hajlandók „testvérharcba” bocsátkozni és megtagadták a hetman parancsát, Vihovszkij a krími kán segítségére szorult. A hetman és a „lázadók” közötti döntő ütközetre 1658 januárjában Poltava mellett került sor, ahol Vihovszkij döntő győzelmet aratott Barabas csapatai ellen, de Puskarnak sikerült elmenekülnie a hadszíntérről (ИД: 54).

Az orosz–ukrán háborús konfliktus kirobbanását végül a hetman csapatainak a kijevi orosz helyőrség ellen 1658 augusztusában intézett támadása idézte elő. Válaszcsepásként G. G. Romodanovszkij herceg 1658 október–novemberében Ukrajna ellen indított hadjáratot – a hivatalos indoklás szerint – a kijevi helyőrség, valamint a hetman ellen fellázadt és a cárhoz hű kisorosz lakosság védelmében. Az orosz hadak előrevonulása során Kelet-Ukrajna legtöbb városa és a kozák ezredek harc nélkül megadták magukat és megerősítették a cár iránti hűségüket, aminek köszönhetően egyre több kozák harcolt orosz oldalon Vihovszkij ellen. A hetman többször is kérte a lengyel uralkodó katonai segítségét, és jóllehet János Kázmér a Svédország elleni háborúval volt elfoglalva, 1658 augusztusában lengyel küldöttséget indított Csihirinbe azzal a nem titkolt céllal, hogy az 1654-ben elveszített ukrán területeket visszacsatlakoztassák a lengyel–litván állam kötelékébe.

A lengyel követeken keresztül Vihovszkij arról a határozott szándékról biztosította János Kázmért, hogy kész a lengyel főség alá visszatérni, amennyiben a kozák sztarsinát bizonyos jogokkal és privilégiumokkal ruházzák fel. A tárgyalások végül eredményesen zárultak, az 1658. szeptember 6-án *Hadjacsban* (*Hadziacz*) megkötött lengyel–ukrán egyezmény (Prawa: 637–644; Акты: 141–144; Універсали: 33–38, 46–48) értelmében a Lengyel Királysághoz és a Litván Nagyfejedelemséghez csatlakozott a velük egyenrangú, a kijevi, braclavi és csernyihivi vajdaságokat magába foglaló „Rusz Nagyfejedelemség” (ИД: 59) a hetman közvetlen kormányzása alatt. Ivan Vihovszkij a „Rusz Hetmanja” címet, a három ukrán tartomány vajdája pedig szenátori rangot kapott. A trialista alapon működő új államalakulaton (Універсали: 26) belül az ukrán területek külön hadsereggel, bírósággal, adminisztratív szervezettel és kincstárral rendelkezettek, vagyis megőrizhették a kozák tradíciókon alapuló hagyományos önszerveződési formákat. Az immár trialista állam szolgálatában álló Zaporozsjei Had kiadásait azonban a hetmani kormánynak kellett fizetnie saját pénzverdéjében veretett pénzzel. A lengyel–ukrán egyezmény fontos részét ké-

pezte az a cikkely, amelynek értelmében a kozák sztarsina tagjai megkapták volna a lengyel szlachta jogait. Ezt a vívmányt mintegy kozák kísérletként értékelhetjük a szlachta-demokráciára (Kaminsky 1977: 197) a lengyel–litván–rusz nemzetközösségen belül.

A jelenkori ukrán és a lengyel történészek több konferenciát is szenteltek a hadjacsi egyezmény évfordulóinak (I. UH; MK), amely esemény jelentőségét abban foglalták össze, hogy a Zaporozsjei Had három vajdasága a „Rusz Nagyfejedelemség” rangjára emelkedett. Ez alkalommal a lengyel–litván kormányzat jóval többet ígért a Zaporozsjei Hadnak, mint bármikor korábban: egy „országot”, azaz a „Rusz Nagyfejedelemséget” (Gebei 2010: 27). Feltehetőleg a Zaporozsjei Had számára nyújtandó, s a megegyezésbe foglalt kedvezményeknek a gyakorlatba való átültetését lengyel részről nem gondolták komolyan: egyrészt az időt akarták húzni, másrészt szakadást előidézni Oroszország és a Hetmanátus között. Ivan Vihovszkij ugyanakkor bízott a Varsóval kötött megállapodásban, de a kozák cserny és a szicskozákok egyre ellenségesebben viszonyultak a hetman és az unióból profitáló szűk réteg, a kozák sztarsina tényéréséhez.

Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a hadjacsi unió megkötése után a hetman a cárhoz intézett két levelében (október 8. és október 17.) ismételten a hűségét fejezte ki az orosz uralkodó iránt (АКТЫ: 179–180, 183–185). Első levelében hangsúlyozza, hogy – a híresztelések ellenére – nem áll szándékában megszegni az Alekszej Mihajlovicsnak tett esküjét és továbbra is reménykedik „Ő Cári Fenségének” a kozákok iránt tanúsított kegyeiben. Ezen levelek alapján az is feltételezhető, hogy Vihovszkij egyáltalán nem akart elszakadni Oroszországtól, csak több kedvezményt akart kicsikarni Alekszej Mihajlovicsból a Zaporozsjei Had számára. A hetman valójában „megversenyeztette” a lengyel és orosz uralkodót, hogy ki ígér többet a Zaporozsjei Had vezetői számára és végül a mérleg nyelve a Rzeczpopolita javára billent Oroszországgal szemben. Az ukrán területek visszacsatlakoztatása a Rzeczpospolitához azonban kevésbé volt elfogadható a közkozákok körében, ezért csak idő kérdése volt Ukrajna két részre szakadása.

Alekszej Mihajlovics kezdetben Vihovszkijhoz jóindulattal viszonyult, még azt is „elnézte” neki, hogy katonai szövetséget kezdeményezett az Oroszországgal hadban álló Svédországgal. A hetman elérte a célját, mert a cári kormányzat felismerte, hogy ha ideiglenes kompromisszumok árán is, de Ukrajnát orosz kötelékben kell tartani. Az orosz uralkodó ez

irányú szándéka derül ki a Trubeckojhoz intézett 1659. február 7-i titkos követutasításból (Акты: 204–206), amely egy szerződéstervezetet vázolt fel Vihovszkij számára és az orosz kormányzat messzemenő kompromisszumkészségét jelezte. Megvalósítása esetén gyakorlatilag visszaállt volna Moszkva és Csihirin kapcsolatában az 1654–1657-es évekre jellemző orosz–ukrán kapcsolatrendszer, amikor a perejaszlavi egyezménynek a Hetmanátusra kötelezettségeket róvó pontjai csak papíron léteztek, és Bogdan Hmelnjickij önállóan kormányzott mind a bel-, mind a külpolitikájában. Valójában a cár által felajánlott kondíciók szinte teljesen megegyeztek a hadjacsi egyezmény tartalmával (ИД: 61), és a hetman úgy maradhatott volna lojális a cárhoz, hogy még engedményeket is érhet el a Zaporozsjei Had számára. Az nem derült ki, hogy Moszkva valóban teljesítette volna-e az ígéreteit, mert Csihirinben visszautasították a Trubeckoj herceg közvetítésével felajánlott engedményeket. Ehelyett Ivan Vihovszkij hivatalosan is értesítette az orosz követeket a hadjacsi szerződés megkötéséről és a lázadókkal való teljes leszámolást előirányzó tervéről. Vagyis a szakítás Moszkvával a hetman részéről ezáltal teljes lett.

1659 januárjában a hetman 30 ezer kozákjával, valamint lengyel és tatár segédcsapatokkal a lázadók tüzfészke – Poltava és Mirgorod – ellen vonult, majd azokat elfoglalva, Zaporozsje ellen indult csapataival. Vihovszkij sikersorozata itt azonban megszakadt, ezért a bal parti városokat feladva, kénytelen volt visszavonulni Csihirinbe, hogy megszervezzon egy újabb hadjáratot. Az új hadicél ezúttal a Moszkva elleni nyílt fellépés és az ukrán egység megteremtése – ha kell, fegyverrel történő újrateremtése – volt. A szemben álló felek közötti döntő összecsapásra 1659. június 28-án került sor Konotopnál, ahol a Vihovszkij által támogatott lengyel hadakkal szemben az Alekszej Trubeckoj és Grigorij Romodanovszkij által vezetett orosz sereg súlyos vereséget szenvedett, veszteségeiket 30 ezer főre lehetett becsülni. A konotopi védők létszáma 4 ezer főre becsülhető, és a város alá érkező Ivan Vihovszkij serege is csak mintegy 16 ezer főt tett ki, vagyis a „papírforma” szerint az oroszoknak győzniük kellett volna egy nyílt színi csatában. Hogy mégsem így történt, az elsősorban a IV. Mehmed-Giráj kán által vezetett krími tatárok beavatkozásának köszönhető, akik az utolsó pillanatban, az orosz hadvezetés számára teljesen váratlanul jelentek meg a csata helyszínén. A zaporozsjei kozákok többsége orosz oldalon harcolt Vihovszkij csapatai ellen, és jöllehet a cári sereg nem tartozott a térség legerősebb hadai közé, a hetman saját erejéből nem tudott volna velük si-

keresen megküzdeni. Ezért is kényszerült „külső erők” – lengyel, litván, szerb és német zsoldosok, valamint a krími tatárok – bevetésére az oroszok elleni küzdelemben.

A historiográfiában eltérő álláspontok körvonalazódtak a konotopi csata jelentőségével kapcsolatban. A 18–19. századi oroszországi narratíva (Маркевич 1842: 44–45; Симоновский 1847: 84; Бантыш-Каменский 1903: 39) az Ukrajna területén kibontakozó 1658–1659. évi eseményeket az 1654-ben kezdődő orosz–lengyel háború részeként mutatja be, amely véleményt a szovjet történészek (Апанович 1961: 119–120; Покровский 1966: 499–506) is átvettek. A jelenkori ukrán történetírás (Полонська-Василенко 1995: 39; Мицик 1996: 18; Смолий–Степанков 2009: 229–236) érvelésében, amelyben Ivan Vihovszkij hetmani tevékenységét pozitívan értékeli, a konotopi csata egy különálló „orosz–ukrán” háború részeként jelenik meg. A jelenkori orosz historiográfiában (Бабулин 2015: 400) kevésbé preferált témának számít ugyan Ivan Vihovszkij kormányzása, az 1658–1659. évi ukrán háborús eseményeket azonban továbbra is az orosz–lengyel háború részeként kutatják és negatívan értékeli a kozák vezető „árulását”, valamint a konotopi csatában játszott szerepét.

A konotopi csata Ivan Vihovszkij oroszellenes politikájának csúcspontját jelentette (Горобець 2007: 159), akinek a „különutas” politikájából Moszkvában azt a következtetést vonták le, hogy a hetmanok a továbbiakban alkalmatlanok a belső rendet fenntartani, ezért komoly központosító intézkedésekre lehet szükség a Hetmanátus területén. Vihovszkij győzelmét ugyanakkor beárnyékolta, hogy nem sikerült megszereznie a kozákok teljes támogatottságát lengyelbarát politikájához. A Konotopnál csapdába került orosz katonák lemészárlása és a tatárok kegyetlenkedései a közkozákoknak a hetmannal szembeni ellenszenvét csak tovább fokozták. Az is nehézséget jelentett Vihovszkij számára, hogy a bal parti ukrán városok kitarítottak Oroszország mellett, a Zaporozsjei Szics atamánja, Ivan Szirko pedig kozákjai élén visszaüzte a hetman tatár segédcapatait a Krímbe.

Az is nehezítette Vihovszkij helyzetét, hogy a szejm nem sietett hivatalosan elismerni és ratifikálni a hadjacsi szerződést, ugyanis a képviselők többsége ellenezte az egyezmény legtöbb pontját. Ezen az sem változtatott, hogy a lengyel uralkodó adománylevelet (Акты: 214–219) bocsátott ki, amelyben a Zaporozsjei Had vezetőit nemesi címben és rangban részesítette. A kiváltságlevél – csak papíron ugyan, de – teljesítette a kozák sztarsina azon törekvését, hogy a kozákság soraiból kiemelkedve, zárt és

kiváltságolt nemesi osztályt alkossanak és jogukat tekintve a lengyel szlachtával azonos szintre kerüljenek.

1659. szeptember 22-i keletkezéssel Alekszej Mihajlovics kiáltványt intézett a Moszkva mellett mindvégig kitartó poltavai és más bal parti ezredekhez, és egyben felszólította az egész Zaporozsjei Hadat, hogy „válasszanak maguk közül másik hetmant saját belátásuk szerint és továbbra is és maradjanak Ő Cári Fensége hatalmas uralkodói keze alatt örök alattvalói helyzetben, ahogyan azt korábban is tették...” (uo., 223–224). Az orosz uralkodó megítélésében elérkezett az ideje annak, hogy érvényt szerezzen az 1654. évi *Márciusi cikkelyekbe* foglalt rendelkezéseknek, amihez Ivan Vihovszkij „árulása” kiváló ürügyet teremtett. Az 1659 októberében összeült 2. Perejaszlavi Rada megvonta a bizalmát a lengyelekkel és a tatárokkal paktáló hetmantól és kozák vezetőnek Jurij Hmelynickijt választotta meg.

Miután átadta a hetmani jelvényeket az új hetmannak, Vihovszkij a kegyvesztettsége ellenére is kitartott a lengyel orientációja mellett és egy kisebb zsoldos csapattal Kotelnyába távozott. Csatlakozott az ott állomásozó lengyel sereghez, majd János Kázmér hamarosan kinevezte kijeji vajdának (ИД: 65). Ezzel Ivan Vihovszkij orosz köteléken belüli politikai pályafutása gyakorlatilag véget ért. Bogdan Hmelynickijhez hasonlóan ő sem vette figyelembe a *Márciusi cikkelyekben* a Hetmanátusra rótt kötelezettségeket, ugyanakkor ragaszkodott az orosz kormányzat által szavatolt kozák jogok és privilégiumok tiszteletben tartásához. Ivan Vihovszkij azt sikerként könyvelhette el, hogy hetmansága idején nem születtek az 1654-es perejaszlavi egyezményt megerősítő, illetve kiegészítő ún. „*Hetmani cikkelyek*”, amelyek a későbbiekben minden új hetman beiktatásával egy időben orosz részről arra irányultak, hogy a Hetmanátus autonómiáját minimálisra korlátozzák, majd teljesen megszüntessék. Vagyis a kozák vezető „lengyel orientációjának” legfontosabb következménye az lett, hogy az 1659. évi 2. *perejaszlavi egyezmény* értelmében a cári kormányzat teljesen új típusú politikát kezdett folytatni Ukrajna felé, ami a Hetmanátus autonómiájának korlátozásában és távlati célként az ukrán területeknek az orosz államba történő integrálásának szándékában nyilvánult meg. Vagyis a hetman szeparatista törekvéseinek végeredményben több haszna volt, mint kára Moszkva számára, ugyanis ürügyet szolgáltatott a cári kormányzatnak a Hetmanátus feletti hatékonyabb ellenőrzés bevezetésére. Vihovszkij „árulása” nélkül valószínűleg sokkal hosszabb időt vett volna igény-

be az ukrán autonómia leépítésének folyamata és tovább megőrződtek volna a Bogdan Hmelnickij által vezetett mozgalom eredményei.

A jelenkori ukrán historiográfia értékelésében Vihovszkij nem tekinthető áruónak, hiszen nem tett mást, mint „visszaterelte Ukrajnát a régi kerékvágásba” (Яковенко 2009: 373), azaz a Hmelnickij-mozgalom által elért eredmények korszakába. Egyet tudunk érteni ezzel a megközelítéssel, ugyanis a Rzeczpospolita a hadjacsi uniót gyakorlatilag az 1649. évi *zborivi egyezmény*³ megújított illetve kibővített változataként kezelte, Ivan Vihovszkij számára pedig a Varsóval kötött megállapodás komoly előrelépést jelentett volna az önálló ukrán állam megteremtéséhez vezető úton. Egy trialista alapokon működő államközösség egyenrangú tagjaként a hetman és a kozák vezetők jóval kiterjedtebb előjogokat élvezhettek volna, mint az orosz kötelékben. Ivan Vihovszkij valójában – Bogdan Hmelnickij példáját követve – abból a meggyőződésből indult ki, hogy Ukrajna önként csatlakozott Alekszej Mihajlovicshoz mint hűbérurához, akitől éppen ezért jogában áll bármikor elszakadni. Vihovszkij „átpartolása” egyben egy lehetséges „menekülő utat” is jelentett, miután hetmanként kénytelen volt szembesülni Moszkva egyre nyilvánvalóbb integrációs kísérleteivel. Ha sor került volna a hadjacsi szerződés gyakorlatba való átültetésére, a *Márciusi cikkelyekhez* képest vitathatatlanul előrelépést jelentett volna Ukrajna számára a visszacsatlakozás a lengyel–litván államhoz.

Bogdan Hmelnickij az 1654-ben kezdődő orosz–lengyel háború idején többször is átlépte a számára (mint a Hetmanátus katonai vezetőjének) az 1654. évi *Márciusi cikkelyekben* megszabott határokat és a gyakorlatban önálló bel- és külpolitikát folytatott. Alekszej Mihajlovics cár azonban rendületlenül hitt a hetman hűségében és többször is „szemet hunyt” a kozák vezető „kilengései” felett, mert biztosítani tudta a Zaporozsjei Hadon belül a belső rendet és élvezte az egész ukrán nép támogatását. A „nagy előddel” összevetve, Ivan Vihovszkij a legkevésbé sem rendelkezett annak kvalitásaival, csak a kozák elit egy szűk rétege támogatta, miközben az ukrán néptől, sőt a közkozákoktól is teljesen elhatárolódva, polgárháborúba sodorta Ukrajnát. Ott követte el Vihovszkij a legnagyobb hibát, hogy figyelmen kívül hagyva az ukrán társadalom túlnyomó többségének lengyelelles beállítottságát, lengyel orientációjú po-

³ A kozák–lengyel megegyezés részét képező 1649. évi *zborivi egyezmény* pontosan körülhatárolta az ún. „Kozák Ukrajna” területét Csihirin központtal, és gyakorlatilag legitímálta a lengyel–litván államon belüli autonóm kozák állam létrejöttét.

litikájához nem törekedett széles tömegbázis megteremtésére, szuverén és korlátlan uralkodó módjára próbálta ráerőltetni Ukrajnára az akaratát.

IRODALOM

- Gebei, S. 2007, *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Budapest: Belvedere Meridionale.
- Gebei, S. 2010, Űzenet a mának? Az 1658-as gadjacsi (hadziaczi) egyezmény akkor és ma? *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae XXXVII*, 21–39.
- Kaminsky, A. 1977, The cossack experiment in szlachta democracy in the Polish-Lithuanian commonwealth: The Hadiach (Hadziacz) union. *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 1, № 2 (June), 178–197.
- MK – *Międzynarodowa konferencja naukowa z okazji 360-lecia podpisania Unii Hadziackiej*. Kijów: PAN w Kijowie, Litewskiego Instytutu Kultury, 2018.
- Prawa – *Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Xięstwa Litewskiego i wszystkich prowincji należących*, vol. IV. Warszawa: Drukarnia Pijarów, 1737.
- UH – Chynczewska-Hennel, T. – Kroll, P. – Nagielski, M. (red.), *350-lecie Unii Hadziackiej (1658–2008)*. Warszawa: Wyd. DiG, 2008.
- Varga, B. 2020, A „nemzeti hős” apa árnyékában: Jurij Hmelnyickij hetmanságai. In: Szvák, Gy. (szerk.), *Orosz hősök és antihősök*. Budapest: Russica Pannonicana, 121–142.
- Акты – *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, IV*. Санкт Петербург: Тип. П.А. Кулиша, 1863.
- Апанович, О.М. 1961, *Запорізька Січ у боротьбі проти турецької-татарської агресії: 50–70 роки XVII ст.* Київ: АН УРСР.
- Бабулин, И. 2015, *Борьба за Украину и битва под Конотопом (1658–1659 гг.)*. Москва: Русские витязи.
- Бантыш-Каменский, Д.Н. 1903, *История Малой России от водворения Славян в сей стране до уничтожения Гетманства: В 3-х частях*. Санкт-Петербург – Киев–Харьков: Тип. И.И. Чоколова.
- Величко, С. В. 1848, *Летопись событий в югозападной России в XVII-м веке*. Киев: В лито-тип. заведения Иосифа Вальнера.
- ВУР – *Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах, 1–3*. Москва: АН СССР, 1954.
- Горобець, В. 2007, „*Волимо царя східного...*”: *Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава*. Київ: Критика.
- ИД – *Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах*. Сост.: В.Б. Антонович и В.А. Бец по коллекции Василия Васильевича Тарнавского, вып. 1. Киев: Тип. Императорского Университета Св. Владимира, 1885.

- ИР – *История Руссов или Малой России: Сочинение Г. Конисского*. Москва: Университетская тип., 1846.
- Летопись – *Летопись гадячского полковника Григория Грабянки*. Киев: Университетская тип., 1854.
- Маркевич, Н.А. 1842, *История Малороссии, I–IV*. Москва: Тип. Августа Семена.
- Мицик, Ю.А. 1996, *Конотопська битва 1659 року*. В: Бондар, С. (наук. ред.) та ін., *Конотопська битва 1659 року: Збірка наукових праць*. Київ, 14–22.
- Покровский, М.Н. 1966, *Русская история с древнейших времен: Избранные произведения, II*. Москва: Мысль.
- Полонська-Василенко, Н.Д. 1995, *Історія України, т. 2*. Київ: Либідь.
- Ригельман, А.И. 1847, *Летописное повествование о Малой России и ее народе и казаках вообще, т. II*. Москва: Университетская тип.
- Симоновский, П.И. 1847, *Краткое описание о козацком малороссийском народе и о военных его делах, собранное из разных историй иностранных, немецкой – Бишенга, латинской – Безольди, французской – Шевалье и рукописей русских, через Бунчукового товарища Петра Симоновского 1765 года*. Москва: В университетской тип.
- Смолій, В. – Степанков, В. 1997, *Українська державна ідея XVII–XVIII століть: Проблеми формування, еволюції, реалізації*. Київ: Альтернативи.
- Смолій, В. – Степанков, В. 2009, *Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)*. Київ: ВД „Києво-Могилянська академія”.
- Універсали – Бутич, І. (упоряд.) та ін., *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М.С. Грушевського, НТШ, Центр. держ. іст. арх. України. Київ–Львів: НТШ, 2004.
- Чухліб, Т. 2009, *Козаки і Монархи: Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.* Київ: В-во імені Олени Теліги.
- Яковенко, Н. 2009, *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. Київ: Критика.